

KARAPAPAH TÜRKLERİ

Yaşar KALAFAT*

ÖZET

Bu yazıda Karapapah-Terekem Türklerinin etnik kimlikleri, adlarının etimolojisi, tarih sahnesine çıkışları ve halen buldukları Türk coğrafyaları hakkında bilgi verilip, halk kültürleri üzerinde durulmuş ve daha ziyade halk inançları karşılaştırmalı olarak incelenmeye çalışılmıştır. Bu münasebetle Azerbaycan, Gürcistan, İran ve Anadolu Karapapah Türklerinin üzerinde durulmuştur. Onların yaşamları, hayatın safhaları itibarı ile ele alınmış; doğum, evlilik ve ölüm dönemleri; evveli, esnası ve sonrası ile incelenmiştir. Ata, Ocak, Od, Su, Dağ ve pir gibi kültler üzerinde durulmuştur. Yapılan inanç içerikli tespitler yer yer diğer Türk halklarındaki benzeri inançlarla karşılaştırılmış, benzerlikler ve orijinallikler vurgulanmaya çalışılmıştır. Bu tespitlerin Türk Kültürünün kaynak eserlerindeki yerlerine işaret edilmek sureti ile kültürel kimliklerinin vurgulanmaları amaçlanmıştır.

ABSTRACT

In this paper, information of Karapapah-Terekeme Turks' ethnic identities, the etymology of their names, their place in history and Turkish geographies which they still exist has been given. Their folk culture and beliefs has also been comparatively studied. The subjects of this study are Georgian, Azerbaijani, Iranian and Anatolian Karapapah Turks. Their lives has been studied in respect to the periods of life; birth, marriage and death. Cults like ancestor, household, fire, water, mountain and master are explained. Beliefs have been compared with other Turkish folks' beliefs' and their similarities and originalities are emphasized. With reference to Turkish cultural resources the aim is to emphasize Karapapah Turks' cultural identity.

Karapapah Türkleri Anadolu literatüründe muhtemelen rahmetli Prof. Dr. Ahmet Caferoğlu'nun (Caferoğlu, 1983) çalışmalarından tanınmıştır. Bunu Prof. Dr. M. Fahrettin Kırzioğlu hocamızın tarih çalışmaları münasebetiyle verdiği bilgiler izlemiştir (Kırzioğlu, 1995). Daha sonra Mir Hamza ve Nigarilik münasebetiyle yapılan çalışmalar gelmiştir. Bu münasebetle Prof. Dr. Yavuz Akpınar'ın (Akpınar, 1994; s. 465-467) çalışmaları zikredilebilir. Daha evvel Prof. Dr. Ensar Aslan'ın Aşık Şenlik münasebeti ile yaptığı çalışmalar (Aslan, 1995) ve Aşık Şenlik konulu sempozyumların (Çıldır Aşık Sempozyumu, 2000) mevcudiyeti bilinmektedir. Karapapahlar konulu son çalışma S. Dünder ve H. Çetinkaya'ya aittir. Bu arada Karapapahlar gibi Karakalpakları konu edinen kitaplar da hazırlanmıştır. Bilindiği gibi Karapapah veya Terekeme Türkleri Oğuz-Türkmen Türklerinden iken, Karakalpak Türkleri daha ziyade Kıpçak karakterli Türklerdir (Dünder-Çetinkaya, 2002. Kalafat, 2001 S. 2001/31 s. 26-30. Ergun, 1997; S. 35 s. 10-16. Hacılar, 2001; 1996; 1992; 2000; 1999; 1991. Hekimov, 2000, 1999, 1997, 1999. Bırakılış, 1996. Çobanlı, 1994. Sarvan, 1998. Memmedi, 1996. Kırzioğlu, 1972. Aydoğ, 1998).

Bizim bu hususta Karakalpakistan (Kalafat, 2002, 2000; s. 188-198. 2001; s. 38-43) ve Karapapahlar konulu çalışmalarımız halk bilimi içerikli olmuştur. Bu münasebetle Azerbaycan ve Gürcistan basınından halk kültürü mahiyetli yayınlar da tespit ettik (Kalafat, 2001; s. 109-121). Bu dönemi Karapapah halk kültürü konulu yeni çalışmalarımız izledi (Kalafat, 2001; s. 129-153. 2000; s. 188-198). Nihayet Güney Azerbaycan Türk boylarının halk kültürünü incelemeye aldığımız bu çalışmada *Karapapahların Tarih ve Kültürüne Bir Bakış* (Yegane, 1990) isimli eserini inceleme imkanı bulduk.

Karapapahlar Türkiye'nin Kars, Muş ve Amasya civarında; Kuzey Kafkasya'nın Derbent, Gürcistan'ın Borçalı ve Karaçöp; Azerbaycan'ın Kazak ve çevresi ile İran'ın Salduz bölgesinde yaşamaktadırlar. Bizim incelememiz halk inançları ağırlıklı olmakla beraber, Karapapah bölgelerine dair tarihî tespitlerin yazımıza alınması fenomolojik gelişmelerin gösterilmesi itibarıyla önem arz etmektedir. Bu nedenle Karapapah Türk tarihinden yazımıza bazı kesitler aldık. Bu yazımızda Güney Azerbaycan Türk halk inançlarını öncelikle ele alınmış olmakla beraber, Karapapah Türk halk inançları bir arada yansıtılabilmek bakımından Gürcistan ile ilgili tespitlerimizi de çalışmamıza aldık.

* Dr., ASAM Kafkasya Araştırmaları Masa Eski Başkanı

Terakime/Türkmenlerden geldiği bilinmelerine rağmen Terekeme/Karapapah Türkmenlerinin etimolojisi Terekeme'den yola çıkılarak yapılabilir. Türkler, tevek/ağaç ismini Kafkasya'daki Tevek Çayı'na da vermişlerdir. Terekemeler muhtemelen hayvancı bir toplum olmadan evvel orman kavmi idiler. Bunlar doğal olarak ağaç işçiliği de yapıyorlardı. Ağaçeri Türk boyunda olduğu gibi Anadolu'da *Taktoç* Türkmenleri de vardır. Heterodoks oldukları ifade edilen bu toplum da heterodoks olarak bilinirdi. Diğer tarafta eski Türk inanç sisteminde ağaç ve orman iyelerinin olduğu bilinmektedir. Orman iyelerinin ön plana çıktığı bir inanç çevresinde Tevek eri, ağaç eri, *Tahtaç*/Tahta eri gibi boy isimleri almış olmaları normaldir. Zira Türk boylarında kayın gibi bazı ağaç türlerinin mitolojik boyutları var iken, ağaçlara atfedilmiş çeşitli kutsiyeler ve pirlere de vardır. Karaçay'da tevekin piri adak adanır, kutsal terekler vardır. Terek'e çaput bağlanır. Anadolu'da onlarca kuru kütüğün ziyaret olarak kutsandığına şahit olduk. Keza Mezar-ı Şerif'te, Afganistan'da, Buhara'da ve Özbekistan'da benzerlerini gördük.

Karapapah ismine gelince, kara ve papah kelimelerinden oluşan bu enomastik isim etnografiden gelmektedir. Kara, büyük ve papah da yün, tiftik veya kuzudarisinden yapılan bir erkek başlığıdır. Çok kere bu kürk kara olur. Karapapah'a başka bir etimolojik izah yapmak nafiledir. Keza Karakalpaklar'da da durum aynıdır. Bu isime Papah'ın yerini, eşanlamlısı olan kalpak almıştır.

Azerbaycan Karapapah Türklerinin halk kültürü itibarıyla bu amaçla yazılmış Mürsel İsmail Hekimov'un (Hekimov, 1997) eseri ile Azerbaycan Folklor Antolojisinin ikinci cildini oluşturan Borçalı Folklorunu inceledik (Hacıyev, 1996). Azerbaycan'da Karapapahlar ülkenin daha ziyade Kuzeybatısında yani Gürcistan'ın Borçalı bölgesi istikametindeki yörelerde 22-24 köyde yaşamaktadırlar. Ancak hemen belirtelim Azerbaycan'da millet olma süreci Türk boylarının birbirleri içerisinde erimesi dönemini aşmıştır. Kesin sınırları ile bir Karapapah bölgesi belirlemek doğal olarak çok zordur. Borçalı bölge ismi Karapapah veya terekemelik ile o derece özdeşleşmiştir ki İran Türkleri arasındaki Karapapah Türklerinin diğer adı Borçalıdır. Borçalı yerinin adını buradan hareketle bir Türk boyundan aldığı üzerinde durulmaktadır. Borç + Ali veya Bor + Çalı gibi. Gürcistan ve İran'da Borçalılar farklı etnik gruplarla bir arada yaşadıklarından bunların diğer toplumlarla entegrasyonları doğal olarak kolay olmamaktadır.

Hekimoğlu'nun eseri muhtelif başlıklar altında konuyu ele almıştır. Yeni yıl-Nevruz merasimindeki münasebeti ile; Od Çille-beçe Çerşembesi, Su çille- beçe Çerşembesi, Yel çille- Yılın son çerşembesi, Meydan Tamaşa-horraları, Zorhana Tamaşaları anlatılmıştır. Bu anlatımlarda Türk yenigün bayramları bakımından bir folklor yoktur ancak daha yeni ilave malzemeler de verilmiştir. Aile merasimleri başlığı altında nişan, nikah, toy merasimleri anlatılmaktadır. Bu münasebetle; kız bezeme, yapılacak isimlerin görüşüldüğü yemekli görüşmeler, nişan, nikah dönemi, büyük toy, gelinin akarsuya çıkarılması, Gelin ve Kerekinin (Güveyin) ayak açma merasimlerine dair bilgi verilmiştir. Yas Merasimleri bölümünde de yas anlatılmıştır.

Yazar eserinde Ata Deyimleri bölümünde 30 kadar atasözü örneği vermiştir. Birkaç örnek vermek gerekir ise; "Ağacı gameti suyu semti eyer, Allah Odu yaratıp karlığa suyu yaratıp paklığa, Akarsuya dayanma kan güzele inanma" su ile ilgili özlü sözler de derlenmiştir. Örneklemelerle yetiniyoruz. "Su Aydınlıktır" "Su akan yerden bir de akar" "Su içene yılan deymez" bu ve benzerleri Anadoludakilerden farklı değildir.

And-gesemler bölümünde 50 civarında tespit vardır. Mesela; "And olsun suyun paklığına", "And olsun suyun Ayşe-Fatmasına", "And olsun Gıple bulağına", "And olsun zezem suyuna", "Bulagların Ahar suyuna and olsun", "Suyun aharı hakkı", "Suyun Hıdırı Hakkı", "Suyun ilahesi hakkı", "Suyun Kerameti hakkı", "Son Çarşambaki suyun temizliği hakkı", "Su falına and olsun", "Suyun mukaddesliğine and olsun", "Suyun Körkü hakkı", "Suyun Melaikesi Hakkı", "Suyun Piri hakkı", "Suya çevirdiğin selavata and olsun", "Abad elinden-abandan su eksik olmasın", "Ağrı Dualının uğruna pak su çıksın", "Allah suyunun bol eylesin", "Allah ekin sepirini susuz koymasın", "Allah akarsuyunu bulandırmasın", "Allah balalarının gabagına dirilik suyu çıkarsın", "Allah arhından suyunu eksik etmesin", "Allah buz bulağını kurutmasın", "Akarsu yüzünü Ağ eylesin", "Bağ-bostanın susuz kalmasın", "Balan, baht-ikbal suyunda yüzünü yusun", "Bahar Bayramında su falın cin olsun", "Kapından su eksik olmasın", "Durun suyun bulanmasın", "Değirmenin susuz kalmasın", "Zemin susuzluktan kurumamasın", "Köprümü sular seller aparmasın", "Kent Keseyin su çarından korluğ çekmesin", "Kurun Kur aksın", "Gemin deryada Geng olmasın", "Kökünden sunan eksik olmasın", "Gözünkara su gelmesin",

"Gülün çiçeğin susuzluktan sararıp sormasın", "Su başında keliminin önüne kuzku tutum", "Suyun sulara karuşsun", "Suyun Ayşe-Fatması balalarının penahı olsun", "Su suvadından kız gelin eksik olmasın", "Su ilahına kurban olum", "Su falın baht-ikbalini yeyin eylesin", "Tahıl tontan susuz kalmasın", "Çemen-çelin susuz kalmasın".

Su ile ilgili bu tespitler bir devrin inanç dünyasının günümüze gelen ciddi izleridir. Bir kısmı İslami bir giysiye bürünmüştür. Bir kısmı suyun evrensel önemini anlatan yaygın olarak görülebilecek ifadelerdir. Fakat büyük bir kısmı eski Türk inanç sistemindeki su iyesi ile doğrudan ilgilidir. Bu iye bazen Hızır motifi ile birleşmiş ve bazen da gelecek haber veren bir mahiyet kazanmıştır. Bazen alkışlara bazen kargışlara ve bazen da andlarda yerini almıştır.

Yazar eserinde Od ile alkışlar, karkışlar ve andlara dair,tesbitlerini aktarmaktadır. "And olsun od ocağa", "And olsun ışığa", "And olsun güneşe", "And olsun Allahın nuruna", "Işık hakkı", "Gökteki Allah hakkı", "Mahşerin Garisi hakkı" gibi yüzlerce tespit yapılmıştır.

Ayrıca Hızır Nebi inancı ve uygulamaları, Çoban Öymeleri, okşamarlar, atasözleri, meseller, meydan tamaşaları konusunda geniş bilgi vermektedir.

Valeh Hacıyev'in toplayıcılığını yaptığı Borçak Folkloru isimli eserde; Mevsim merasimlerine, alkış ve garkışlara, Nagıllara, Boyatulara, Tapmacalara, Atalar sözlerine, Mesellere, Hikmetli sözlere, Efsanelere, Uşak/çocuk folkloruna, Aşıklar ve El şairlerine, Aşık rivayetlerine dair bilgiler vardır.

Türkiye/Terekeme Karapapahlarını en geniş anlatan eser S. Dünder ve H. Çetinkaya'nın çalışmasıdır (Dünder-Çetinkaya, 2002). Eser dört bölümden meydana gelmiştir.birinci bölümde Terekelerin ad alışlarını ve adlarının etimolojisi, yolları, kökeni, yaşam tarzları, tarihleri gibi hususlara yer verilmektedir. İkinci, üçüncü ve dördüncü bölümlerde tamamen halk kültürü ele alınmıştır. Eserde bir tartışma veya yorumlamadan ziyade bol miktarda halk kültürünün her dalında ayrıntılı bilgi verilmiştir. Terekeme Türk mutfağı ve halk oyunları tanıtılmıştır. Dördüncü bölüm tamamen halk edebiyatına ayrılmıştır. Eser Terekeme Türkleri halk kültürü itibariyle bir hazinedir. Bu geniş malzemenin diğer Türk halklarının kültürleri ile karşılaştırılmaları yapılabilmeleri ona kültür kaynaklarındaki yerlerine işaret edip

yorumları yapılabilmeliydi. Esere geniş bir de sözlük konulmuştur. Bu tür alandan yapılmış tespitler için kanaatimizce indeks de konulmalıdır. Böylece tespitlerin hepsi üzerinde analitik çalışma yapıncaya kadar kültür motifleri üzerinde yapılacak çalışmalar kolaylaşmış olabilir.

Dağıstan Terekemeleri/Karapapahları Derbent'in kuzey tarafında yaşamaktadırlar. Evliya Çelebi bunları Kaytag Türkleri olarak adlandırmaktadır. Dağıstan'ın Karapapah Türkmen taifeleri bugün; Berekey, Velikent, Cemikent, Padar, Memedkalar, Deli Oban, Selik, Karadağlı, Tatar ve Uluterekele köylerinde yaşamaktadırlar (Özsoy, 1997; s. 54. Yıldız, 2000).

İran Karapapah bölgesi; Urmıye Gölü'nün Güneydoğusundadır. Karapapah Türkleri, Sulduz'un Ada, Ar, Ağca, Zeyve, Ağgabeyli, Alagöz, Eminli, Oksar, Baranlı, Balıkçı, Bayramboğa, Bayızara, Biçenli, Beyimgala, Peyecik, Tabiya, Cebeltezekenti, (Dağlık Tazekent) Demtezekenti (Sulak Tazekent) Tezegala, Toppuzova, Çakal Mustafa, Çiyana, Hacıbağlı, Hacıpugruz, Hacıhanlı, Helebi, Hederava, Hınhına, Helefen, Heleflü, Daşdürgezi, Taşdogora, Derbent, Demirci, Dilenciarhı, Saksıtepe, Saral, Sungar (Kartal), Şirvanşahlı, Şirinbulak, Garna, Golad, Galacık, Galalar, Garakasap, Kervansaray, Kamus, Köpekli, Gözayran, Kehriz, Girdegayıt, Göl, Köhül, Gelevan, Gazigürması, Paşaygümovası, Kazakgümovası, Görhana, Lavaşlı, Yukarı, Mehmetşah, Memeli, Memiyent, Yedigar, Yunuslu köylerinde yaşamaktadırlar. Karapapah Dağları, Babahasandağı, Mendihandağı, Sultanyakup dağı, Frengi dağı, Sarıtaş dağı, Memiyent dağları, Lavaşlı dağları, Han Tavuş Dağı'dır. Çayları ise Gedar (Gider) Çayı, Gelevan Çayı (Başlıklı Çay), Gergül Çayı, Mehmet Çayı'dır (Yegane, 1990; s. 40-42).

Sulduz şehrinin nüfuzu 190 bin iken bu miktarın 100 binini Karapapah Türkleri oluşturur. Şehirdeki Kürtler Şafi, Karapapahlar ise, Esna-i eşer (12 İmamlı) Şiî Caferî Müslüman'dır (Yegane, 1990; s. 109). Karapapahların büyük çoğunluğu Azerbaycan'dadır. Bunları 500 bin civarındaki Gürcistan Karapapahları izlemektedir. Kesin miktarları bilinmemekle birlikte Türkiye Karapapahlarının miktarı İran'da yaşayanlardan az değildir. Derbent bölgesi Türklüğünün ise sadece bir kısmı Karapapahtır.

Karapapah Türkleri İran'da yaşamakta oldukları bölgeye 1810-1825 yıllarında gelmişlerdir. Bugünkü Karapapah bölgesini

Karapapahlara Fethalı Şahın oğlu Abbas Mirze tarafından bir fermanla verilmiştir. Evvelce burası büyük ölçüde boş bir alan iken, Sulduz ve çevresi Karapapah Türklerinin yöreye gelişleri ile şenlenmiştir. Şehrin kurucuları Karapapahlardır. Karapapahlardan evvel bölgede Akkoyunlular, Afşarlar ve Mukaddemler (Beydili) bazı köyler kurmuşlardı (Yegane, 1990; s. 30). Karapapahlar yerleşik hayat tarzına geçtikten sonra hayvancılıkla birlikte ziraat da yapmaya başlamışlardır.

Karakalpak bölgesinin dip tarihinde Türk bozkır kültürü ile ilgili tespitler yapılmıştır. Hasenli tepesinde yapılan arkeolojik kazılar sonucu, Manna dönemi Ön türklerine dair izler bulunmuştur. Burada bulunan bir kap üzerinde koç kabartmaları tespit edilmiştir.

Karapapah Türkleri bu bölgeye Barçak (Hamedan ve Irak bölgesi) tan 1600'lerde Yareli Ağa (Allahyar Han) başkanlığında Derbent'e gelmişlerdir. Şah İsmail Karapapahları 3 bin hane olarak, bu bölgedeki Türk nüfusunu oluşturmak için yerleştirmiştir. Buradaki Karapapah köyleri, Dehene, Derbent (Derbentağzı), Ağcagala, Mahalı Pembeh, (Pembek bölgesi) ve Lori'dir. Karapapahlar burada 1800 yıllarına kadar tarım ve hayvancılık yapmışlar, 1800'lerde Karapapah il Başkanı Mehti Bey bölge başkanı olmuş, 1810-1815 yıllarında Kars ve Revan'da Mehdi Beye bağlanmışlardır. 1813'te Rus Çarlık yönetimi ile Kaçar Türk Devleti arasındaki savaşlar sonucunda bölge Rusların eline geçince, Rus yönetimini protesto eden Karapapahlar Osmanlı Türk bölgesine, Kars ve civarına geçmişlerdir. Oradan da Sulduz'daki şimdiki yurtlarına göçmüşlerdir. Karapapahlara bu isimleri Kars'ta giyindikleri papağının renginin Kara oluşu sebebi ile verilmiştir. Bize göre, papahları büyüktür. Zira, *karanın* bir anlamı da büyüktür. Karapapah Türkçesi Azerbaycan Türkçesinin bir ağzı olarak bilinmektedir (Yegane, 1990; s. 108).

Türk boylarının yaşamakta oldukları bölgeler; Karagözlüler; Hemadan ve Çevresindeki Afşar ve Kızılayak Türkleri; Esedabad tarafında Kaşgaykar; Şiraz vilayetinde Bahtiyariler Huzistan Eyaletinde, Boyat ve Kaçarlar; Sultanabad etrafında, Yomut Türkmenleri, Gümüştepe bölgesinde ve Hazar sahillerinde, Afşarlar: Urmiye Gölü, Soyukbulak, Kirmanşahlar, Kengerleri/Kengerliler Kirmanşahlar yöresinde, Kocabeyli,Şahseven, Tekeli, Muganlı, Kurdbetli, Sapanlı, tahtakapılı; Karabağ tarafında İranlı Karabağ bölgesindedir.

Arazoğlu, Türk Vatanı Büyük Azerbaycan tariflerken bu coğrafyanın içerisinde Borçalı bölgesini de tarihlemekte ve onu sınırları güneyde Urumiye gölünden Irak Türkmenlerinin yaşadığı topraklara kadar uzadığını belirtmektedir (Azeroğlu, basım tarihi belirtilmemiştir). Bu derece geniş bir coğrafi alan bize Borçalının sadece yer adı olmayıp bir Türk boyu olabileceğini düşündürüyor. İran Türk boyları tasnifinde Karapapah/Terekemelere Borçalı denmiş olması sadece Gürcistan'daki Borçalı'den kaynaklanmış olmayabilir.

Karapapah Türklerindeki sosyal yapı teşkilatı Kaşgayi ve Taliş Türklerinin yapılanması ile büyük ölçüde aynılık arz etmektedir. Karapapahlarda "ata evlilik" ataerkil aile tipi vardır. Sosyal yapılanma; kişi, hane, oba, tayfa, tire, kabile, el şeklindedir. En üst sosyal yapı "Karapapah eli"dir.

Karapapahlarda iki tür evlenme vardır. Bunlar; kız kaçırarak evlenme ve şer'î evlenmedir. Şer'î evlenme türü normal olan ve sık rastlanan evlenme türüdür. Kız istemeye oğlan tarafından azami beş kişi ile gidilir. Kız evi ziyareti akşamdan sonra olur. Karapapah Türklerinde de başlık ve kebin vardır. Karapapahlar da yallı oynarlar. Bu dönemde karşılıklı "şah - vezir" türünden oyunlar oynanır. Perşembe günü öğleden sonra gelen gelinin uğurlu olacağına inanılır.

Güney Azerbaycan Karapapahları Sulduz'a gelmeden evvel başlarına kalpak giyerlerdi. Uzun etekli bir ceketleri ve ağ (ak-beyaz) bir gömlekleri olurdu. Bellerine bir "şal" bağlarlardı. Kadınlar ise çereke giyer, *araşgın* denilen bir tür kofik veya fes takalardı. *Sedde* (beyaz bir örtü) den olurdu. Ayrıca sallama (tül), gelgel (*kofiliğin* etrafına sarılan kordon türünden bir ip) arkalık (ceket türünden bir giysi), *tuman*, *küllece* (kadın gömleği olup etekleri dize kadar uzanır) *alt tuman* (atta giyilen tuman) kullanılırdı.

Karapapah Nevruz bayramı uygulamaları diğer İran Türklerinin kutlamalarından farklı değildir. Nevruz Kuzey Azerbaycan, Aras ve Kür vadileri, Borçalı, Karaçöp, Erbil, Nahçıvan -Azerbaycan, Derbent bölgelerinde büyük ölçüde aynılık arz eder.

Karapapah Türkleri çevreleri ile uyumlulukları ile bilinirler. Dürüst ve mert insanlardır. Sosyal ilişkileri güçlü bir toplumdur. Onların karakterlerini yansıtan sözler, "Düz ol, Allah düziyendir" (sen

dürüst ol, Allah dürüstün yanındadır). “Sen yahşısı ol, balıh da bilmesee halık bilir” çok yaygındır.

Bir Karapapah Türkü ile yol gitmek, arkadaşlık yapmak onunla bir arada olmak isteniyor ise, ona tahakküm edilmemeli, dostlukla diyalog kurulmalıdır. Karapapah bayatıları onların ruh hâllerini anlatmaya yetmektedir.

“Karapapah elimdi

Türki ana dilimdir.

Agadeyin Galası

Menim çenli (çamlı) belimdir.”

Sulduz yöresi Karapapah Türklerinde insanlar toplu hâlde iseler herhangi bir şey açıktan sayılmaz. Sayılması hâlinde bereketinin kaçacağına inanılır. Sayılmayı önlemek için “beni sayanı kurt yesin” denilir. İğde ağacının çiçeklenmesi esnasında, “dul arvadın bahtı açılır” inancı vardır.

Saymanın bereketi kaçıracağı inancı Anadolu ve Kuzey Mezopotamya Türk halk inançlarında da vardır. İşyeri kasasında ve cüzdandaki para son kuruşuna kadar sayılmaz. Gerçek rakam mecbur kalınmadıkça dışarıya açıklanmaz.

İran Karapapah Türklerinde ateşin üzerine soğuk su dökülmez. Dökülmesi hâlinde cinlerin suyu dökeni çarpacağına inanılır. Cinlerin demirden korktuğu inancı vardır. Al arvadı inancı Karapapahlarda da vardır. Boş silâh muhatabına doğru tutulmaz “şeytan doldurur” denir.

Cin türünden *kara iyelerin* demir türünden madenlerden korktuğu inancı, demir kültü ile ilgili olup Türk halklarının hepsinde görülür. Al karısından korunmak için lohusanın yatağının altına demir konur. Al karısı yakalanınca yakasına demir iğne sancılır. Damadı bağlamada veya bağlanmasının önlenilmesinde demir iğne kullanılır. Haydar (*yel iyesi*) ile ilgili inançlarda da keza demir iğne vardır.

Sulduz’un Karapapah Türklerinde akşam zamanı navdan (yağmur suyunun çatıdan aşağıya akmasını sağlayan oluk) altında durulmaz. Günün bu saati için “şer zamanıdır” denilir. Güngüz zamanı nağıl (hikâye) söylemek ve gece sakız çiğnemek uğursuzluk sayılır. Onları görenlerce “Gündüz nağıl deyenler gece sakız çiğneyenler, belki bu

dünyaya gelesiz yağlı çomah yiyesiz” denir (Azeroğlu, basım tarihi belirtilmemiştir; s. 112).

Şer vakti inancı, bütün Türk ellerinde vardır. “Gün yavrusuna kavuşuyor” denir. Bu vakte “dar vakit” denir. Bu saatlerde uyutulmaz. Gabristana gidilmez, defin yapılmaz “yer bağlandı” denilir. Bu vakitlerde yere fide dikilmez “yer sahiplenildi” denir. “Akşamın hayırındansa sabahın şerri” tercih edilir.

Karapapah Türkleri’nin belirli bir bölümü **Kızılbâş/Aliallahi** inançlı müslümanlardır. Bunlar Gali Şiiliğinin tasavvuf geleneklerinin tesirinde kalmış bir koldurlar. İnançlarında Altay ve Ortadoğu’nun eski inançlarının izleri vardır. Tanrının, varlığı ile bütün evreni doldurduğuna inanırlar. İmamlar hakkında aşırılığa kaçır, onları Tanrılaştırır veya Tanrısal nurun imamve velilere halul ettiğine inanırlar. Şah İsmail’i Allah, Ali’nin tecessümü olarak görmüşlerdir. Bunlar da Hz. Ali sevgili “Ya Ali, Ya Mövla Ali” şeklinde aşırıya varmıştır.

Temel inançlarında: Zuhur, (Tanrısal özün ve güçlerin peygamber imam ve velilere yansıması) Ettehad (Bir insanda aynı anda Tanrısal ve insansal özün bulunması) Hulul (Tanrısal hulun insana sızması ve insan huyunun Tanrısallaşması) Tenasuh (Ruhtarın ardısıra değişik nesnelere ve canlılara aktarılması) Bu inanış insanları özel vesıradan olarak ikiye ayırır. *Mivsiplerinin* kerametine inanırlar. İslam’ın diğer mezheplerini Ehli Suret (biçimciler) ve kendilerini Ehli Hak (Tanrıcular-Doğrucular) olarak adlandırılır. Bu İNANÇLI OLAN İNSANLAR.

İran Karapapah Türklerinde Peygamberin ve imamların anadan olma günü (doğum günleri) temiz giyinilir, akraba ve komşular ziyaret edilir. Öğlen namazından sonra camilerde Kuran-ı Kerim ve ilâhiler okunur.

Hız. Muhammet’in hayatındaki dönüm noktası karakterli günler, Türk - İslâm dünyasının genelinde kutlanır. İmamlarla ilgili günlerde yapılan anma günleri farklı kesimlerde değişik yoğunlukta yapılır. Bu yoğunluğu daha ziyade mezhep farklılıkları belirler.

İran’ın Karapapah Türklerinde kutlaması yapılan dört çarşamba vardır. Bunlardan birincisi “yalancı çarşamba” ikincisi “doğrucu çarşamba” üçüncüsü “kara çarşamba” dördüncüsü “pay- hediye çarşamba”dır. Birinci çarşambada gençler tepelerde ateş

yakarlar,havaya silâhla ateş ederler. Buna “çille kovması” denir. İkinci çarşamba yok sayılır, atlanır. Üçüncü çarşambada başsağlığına gidilir. Yaşlı aileler ziyaret edilir. Birlikte mezar ziyaretleri yapılır. Mezarlıkta hayır işlenir. Hurma ve helva dağıtılır. Dördüncü çarşamba da hediyeler verilir. Baca-baca, şal sallama, nava (akar suya gitme) merasimleri yapılır. Nevruzda milah (Kışa bırakılmış salkım şeklindeki üzüm) yenilir.

Nevruz kutlamaları Türk dünyasının ortak millî bayramlarıdır. Bu bayramın evvelinde ve sonrasında birçok uygulama yapılır. Bu kutlamalar Güney ve Kuzey Azerbaycan’da, Derbent’in bazı köylerinde, Gürcistan Türklerinin belirli bir kısmında Aras ve Kür boyu Türklerinde daha yoğun ve daha renkli olur.

Karapapahlarda “kurban bayramı kurbanının kanı şifadır” şeklinde bir inanç vardır. Çocukların parmaklarını kana batırarak alınlarına sürmeleri istenilir (Azeroğlu, basım tarihi belirtilmemiştir; s. 113).

Türk mitolojisinde kan kutsaldır. Ulu nesillerin, hakan ailesinin kanı akıtılmaz. Kan yere dökülmez. Kurban kanı kutsaldır. Kurban adandıktan sonra Allah’a aittir. Adanılan kutsal güce aittir. Kurbanlık hayvanlara Allahlık denir. At yığılarında da belirli seçilmiş atlar çekimde ve binekte kullanılmaz. Onlara özel muamele yapılır. Onların bostan ve bahçeye girmeleri hoş karşılanır. Anadolu’da kurban kanı çiğnenmez, bir kaba veya çukura toplanır. Bu uygulama Türkmenistan’da da vardır. Gelin için kesilen kurban kanının üzerinden gelin atlatılır. Kurban kanı gelinin ya da evin çocuklarının kimin adına kesilmiş ise onun alınına sürülür.

İran Karapapahlarında da keçiden, vecibe olan kurban bayramı kurbanı kesilmez. Keçinin cin veya şeytan olduğu inancı vardır. Öyle bir benzetme yapılır. Bismillah denilince cin ve şeytanın kaçmak zorunda kalacağına inanılır(Azeroğlu, basım tarihi belirtilmemiştir; s. 110-111).

Kurbanlık hayvanların arasında keçinin olmayışı şer’en belirlenmiştir. Keçinin, şeytan ile özleştirilmesi hortlama olaylarında bazı ruhların çeşitli hayvan donlarına girmeleri ve bu arada keçi donuna da girilmesi ile izah edilebilir. Bununla beraber adak olarak keçi de kesilebilir.

Cin ve şeytanın en büyük düşmanının besmele olduğu inancı Türk ellerinde çok yaygındır. Gece bunlara rastlayanların bismillah demeleri hâlinde bunların kayıp olacaklarına inanılır. Gece eşikten dışarıya sıcak su dökülmez, yanar hâldeki ocak soğuk su dökülerek söndürülmez, mecbur kalınacak olur ise, besmele çekilir. Yeni elbise ilk defa giyilince; gece, akar sudan su alınır ise keza “bir şeye uğramamak için” bismillah, denilir.

Sulduz Karapapah Türklerinde örümceğin görülmesi misafirin geleceği şeklinde yorumlanır. Kargalar da “gak-gak”deyince bir yerden haber alınacağına inanılır. İran Karapapah Türklerinde kişi bir iş yaparken hapşırır ise, o işi muhakkak yarım bırakmalı devam etmemelidir.

Hapşırarak Türk halk inançlarında “sabır” anlamına gelir. “Çift hapşırığın” uğruna inanılır. Hapşırarak “çok şükür elhamdülillah” der. Çevredekiler “çok yaşa” hapşırarak da “siz de görün, hayırlı yaşamalar olsun” der. Bunların çeşitli türevleri de vardır.

Gece evin süpürülmesi hâlinde çöplerin dışarıya dökülmeyeceği inancı Türk ellerinde çok yaygındır. Hakas Türk halk bilimciler gece kutların yere indiklerini, evin süpürülmesi hâlinde dışarıya atılmış olacakları tarzında bir izah getirmektedirler.

Sulduz Karapapahlarındaki bir inanca göre çöreğe (ekmeğe) and içen kimse bu çöreği muhafaza etmelidir. Zira, eğer yalan söylüyor ise bu ekmeği yiyen kimse çarpılabilir. Hatta ölebilir. Çörek yapılırken ekmeğin kırığı tandıra düşecek olsa “ailenin azizlerinden (itibarlılarından) birisinin seferden (uzak yerden) geleceğine inanılır.

Ekmek parçalarının tandıra dökülmeleri od (ateş) iyesine yapılmış saçıdır. Anadolu’da Türk dünyasının birçok yerinde olduğu gibi ocak iyesine yağ, et ve benzeri *sacılar* yapılır. Biz Altay ve Hakasya’da kutlu yerlere yemek *sacısı* yapıldığını gördük. Borçalı Türklerinde çuvaldan yuvarlanan bir iki patates veya soğanın peşinde gidilmez onun için “toprağın veya suyun hakkı” denilir. Bunlar suya veya toprağa yapılmış sacılardır. Bu inancın derinliklerinde odun, suyun, yerin *iyesi* olduğu inancı vardır.

Çörek (ekmek), od (ateş) suya yemin etmek halk inançlarımızın arasında eskiden daha sık görülürdü. Bu inanç daha ziyade nimet inancı ile ilgilidir. Nimet, kısmet, nasip, rızık kavramları giderek

eskilerde kalmaya başlanınca bir taraftan insan ilişkilerinde yeminler edilmez olunca, bir diğer taraftan da bu tür yeminlere rastlanılmaz olmuştur.

Güney Azerbaycan Karapapahlarında günahkâr insanın kabre girince kabir azabının onun anasından emdiği sütü burnundan getireceği inancı vardır.

Ana sütü Türk halk inançlarında bazı hâllerde bir semboldür. Çok kere hak etmeyi, paklığı ve helâl olanı temsil eder. Bu itibarla, “ananın ak sütü gibi helâl olsun”, “ananın sütü sana helâl olmaz” “sütümü sana helâl etmem” “anasından emdiği süt burnundan geldi” gibi ifadeler kullanılır, yavrusuna anî kızgınlıklar sonucu kargış eden annenin bedduası tutmaz “sütü kargış geldi” denir.

Sulduz Karapapahlarında ölümün birinci günü yani defin günü, üçünde, yedisinde ve kırkında meftanın evinde ve camide merasim “devri” yapılır. Kırkıdan sonra “yaslanma” getirilir. Yaslanma veya yastan çıkarmada yastan çıkarılacak ailenin kara giysileri çıkarılır. Ziyarete gelenler, yas evine kumaş ve kelle gant (bütün hâlinde küp şeker) getirirler.

Yastan çıkarılma uygulaması Anadolu, Kuzey Irak, Bayır-Bucak ve Balkan Türklerinde de özel itina ile yapılır. Yakınları yas evinin sakalı uzayan erkeklerini berbere götürürler. İlk hamama gidış de böyle olur. Böylece daha evvel evinden çıkmayan yaşlılar evden çıkarılmış olurlar. 3,7, 40 ve seneyi devriye bazen de 52’si ile birlikte yapılır.

İran Karapapah Türklerinde perşembe günleri ölü ruhlarının serbest bırakıldığı inancı vardır. İnanca göre bu ruhlar gelin hayatta iken, kendilerine ait olan evlerin damında oturur ve ev ahalisinin tutumunu gözlerler. İntibaları olumlu olur ise, tekrar gelirler, olmazsa artık gelmezler. Bu gecelerde iyi yemekler yapılır, mutlu olmaya, iyi şeyler konuşmaya çalışılır. Gıybet edilmez. Toylar - düğünler perşembe günleri yapılır. Cuma günleri dua edilir. Kur’an-ı Kerim okunur.

Cuma geceleri ölülerin ruhlarının evlerini ziyaret ettikleri, ölümün ilk kırk gününde evinden ayrılmadığı inancı münasebetiyle Kur’an okutmak, helva kavurmak ve onları dağıtmak gibi inançlar diğer Türk ellerinde de görülen bir inançtır. Alkolikler dâhi bu gece içki içmemeye çalışırlar. Bir gece küfür edilmiş ve kavga olmuş ise, “aziz mübarek cuma akşamı, ölmüşlerimizin ruhunu da rahatsız ettik” denilir,

tövbekâr olunur. Bu geceler, yaramazlık yapan çocuklara ecdat ruhlarının kapıda pencerede oldukları, kendilerini gördükleri söylenince susmaları sağlanır.

Borçalı ve yöresinde yaşayan Karapapahları, konuya girerken de belirttiğimiz gibi Karapapaheli’nin aslî kesimlerindedir. Gürcistan’ın Sadaklı yakınlarındaki Köhne (eski) kiliseye giden halk burada kurban kesmektedir. Ansiklopedi Araştırma Merkezi Başkanı Eli Şamil’e göre, Türkçe konuşan şimdi Müslüman olan yöre halkı bir dönemin Hristiyan Türklerindendi. Maalesef bölgeye gidip araştırma yapamadık, ancak konuya dair bazı bilgiler edinebildik. Buraya daha ziyade Şamnabad bölgesinin Müslüman halkı gitmektedir. Türk olan bu kimselerin hurafe ve cincilik gibi konularla bir ilişkisi yoktur. Bölge aydınlarının teşhisine göre bunların bir kısmı geçmişte Hristiyan iken, şimdi Müslüman olmuşlardır. Ziya Bünyatov’un 7-9. *Asırlarda Azerbaycan Tarihi* ve Doç. Dr. Feride Memmedova’nın *Albanlar* isimli eserinde bu konuda geniş bilgi olduğunu biliyoruz (Memmedova, Almanac; s. 10). Biz bu kaynakları Gregoryan Türkler konulu çalışmamız münasebeti ile inceledik.

Halk, bölgedeki Hristiyan Türklere ve Hristiyan Türk iken Müslüman olanlara Rum Türkleri, Barzan veya Berzan demektedir. Kelimenin anlamı kam veya şaman gibi bir şey. Barzan önceden, bilen keşif sahibi ve Berzan ise yol gösteren anlamlarına geliyormuş. Bu toplum geçmişte Zalga’nın köylerinde yaşıyorlardı. Yörenin %90 halkı bunlardan meydana gelmiştir. İlçe merkezinde geçmişte miktarları 7 bin iken hâlen 3.500 kişi kalmıştır. Buldukları köyler; Başköy, Merdiven, Yeddi Kilise, Avranlı, Ağbulak reyonu, Tiflis’in merkezi, Marneol ilçesinde Titseli ve Sigora’dır. Türkçe konuşurlar göçleri SSCB döneminden sonra başladı, hâlâ devan ediyor. Göç Yunanistan’a yapılmaktadır. Yunanistan bunlara Rumca eğitim veren okullar açmıştır. Evvelce eğitim dilleri Rusça idi. Göç edenlerin geriye dönmelerini Gürcistan hükümeti bunlardan istemiş olup evleri hâlen büyük ölçüde boştur. İlk göçleri münferit de olsa 1956 yılında olmuştur. bunlardan Azerbaycan’da da vardır. Ancak çok dağıntıktırlar. Şu anda göç edemeyenler %40 olup yaşlılarıdır. Ortodoks Türkler Anadolu’daki kaderlerini, 100 yıl sonra Kafkasya’da yaşamaktadırlar.

Borçalı’nın Marnovi/Sarvan ilçesinin Candar, Kızılhaçlı, Sarva, Mamgeli, Mescidli, Görarhı, Tazekent, Hacılar, Yuvanalı, Alget,

Amborofya, Karakeçeli, Akkeçeli, İlmezli, Kepenekçi, Birinci Kösalı, İkinci Kösalı, Boydor, Kürtler, Kaşmaganlı Leibeddin, Daştepe, Şülöyür, Kuşçu, Ağmemmedli, Kocagan, Tekeli, Hancagazlı, Kireçmeganlı, Kasımlı, Beytarafcı, Baytallı, Ulaşlı Yukarı Gullar, Aşağı Gullar, Kırhılı, Aşağı Saral, yukarı Saral, Demye Görarhı, Ahıllele, Ahıl Mahmutlu, Mamayı, Mollaoğlu Sadaklı, İmir, Hallavar, İmizcala, Büyük Beyler, Küçük Beyler köyleri tamamen Türk halktan oluşmuştur.

Güllübağ (Türk ve Ermeni) Zop (Türk ve Ermeni) Opret (Türkçe konuşan Ortodoks/Rum) Hocornu (Türk ve Ermeni) halktan oluşmuştur. Borhosi ilçesinin Aşağı Koşakilise, Yukarı Koşakilise, Molla Ahmetli, İmir Hasan, Koçulu, Fahralı, Saraçlı Balaboğanlı, Kölayır, Arhılı, Hasan Hocalı, Taşlı gullar, Esmerler, Ceferli, Deller, Karadiken, Siskala, Arakel, Beyteker, Aşağı Gülever, Yukarı Gülever, Zorgöyec, Babakışiller, Sarımemmetli, Darvoz, Abdallı, Bolus Kenpenekçi, Sorollar, İnceoğlu, Halı tamamen Türktür. Halkı karışık olan köyler; Şemsöy (Türk-Ermeni) Çatak (Türk-Ermeni) dir.

Başgeçit ilçesinin; Seferli, Deller, Sukala, Dunus, Mahmutlu, Hamamlı, Armutlu, Memişli, Meşililer, Kızılkilise, Şindiler, Azgeyliyen, Dagarhılı, Kızılhacılı, Saca, Hüsöyüçay, Çopuzralıaz, Yırgançay, Aşağı Karabulak, Yukarı Karabulak, Lökandar, Yavıklı, Şamdarlı, Gödekdağ, Sağatlı, Muganlı (Bu son iki köy Ermenine sınırına çok yakın oldukları için can güvenliği sebebiyle maalesef boşaltılmıştır.) Aşağı Orzuman, Yukarı Orzuman, Ormeşen tamamen Türk halkı köyleridir. Kırovisi, Türk ve Gürcüdür.

Karayazı ilçesinin; Soğanlık Karcalar, Ahtehele, Karatehle, Sorca, Muganlı, Birlik, Tazekent, Kösalı, Nazarlı, Aşağı Kenenekçi, (Ulu kişili-Caferli) Candar, Zenger, Ulyanafga, Karatepe köyleri Türk köyledir.

Karaçöp Bölgesinde; Sagarevçov, Keşali, Kazılar, Karabağlar, Yarmuganlı, Düzeyram, Lebbeli köylerinin halkı tamamen Türk'tür.

Lagodehi İlçesinin; Kabal, Uzuntolo, Genceli, Karacalar köyleri, Lelavi ilçesinin; Karacalar köyü, Ağbulak ilçesinin Kösalar ve Şihli köyleri, Zalga ilçesinin; Encıvan, Tecir, Culuhluve Tecis köyleri, Kabci ilçesinin; Muhran, Tatuşağı, Ferma köyleri ve Musteha ilçesinin hepsinin muhtarları Türk'tür. Bu açıklamalardan sonra halk inançlarına geçiyoruz.

Bölgedeki Karapapağlarda yeriklemek veya aşermek karşılığı "ağzı tatsız", "ağzı pis" tabirleri kullanılır. Bu durumda olan kadınlara yemeleri için her arzuladıkları şey verilmelidir. Bunların "nefsi körlenmeli" aksi takdirde pis (fena) olur. Uşak (bebek) içerde (ana rahminde) hasta olur. Uşak içerden anayı emdiği için, onun arzusu yerine getirilmemiş olur.

Karapapaklarda "gelinin sonu", (bebeğin rahimdeki eşi) temiz yere bastırılır. Eğer dünyaya gelen çocuk kız ise, "Allah bunun dalınca oğul ver, kız verme" denilerek temiz toprağa gömülür. Göbeğin parçasını saklayanlar da olur. Kişinin göbeğinin batırıldığı (gömüldüğü) yerden zor ayrıldığına inanılır. "Göbeğini oraya mı bastırıplar (gömmüşler) oradan ayırlamırsan" denir. Bu inanç ve söyleyiş Anadolu'da da vardır.

Yörenin Karapapağlarında balaya adını babası koyar. Babasının babası da koyabilir. Dedenin ismi toruna konularak, neslin yaşatılması amaçlanmıştır. Sovyetler döneminde Gürcistan'da Türkler, Orhan, Altay gibi isimleri çocuklarına koyamazlardı, yasaktı. Çocuğa ad konulduğu gün çocuk kız veya erkek olsun fark etmez, kurbanı kesilir. Kurbanlık hayvanı, çocuğa ad koyan verir. Çocuğun kulağına üç defa ezan okunur. Doğduğu gün, ay ile ilgili veya dinî içerikli bir isim koyulur. İkiz çocuklara Ömer-Osman veya Hasan-Hüseyin adları koyulur. Bazen de köhne (eski) ad, çocuk yaşasın diye babasının dedesinin ismi de konulur. Gürcistan'da yaş günü yerine "ad günü" yapılıyor. Aydınların bu gününde basında haklarında yazı yazılıyor. Saz şairleri toplanıp kutlamaya renk katıyorlar. Borçalı yöresinde de çocuklara verilen isimlerle yaşamaları, kız veya erkek olmaları veya yeni kardeş istemediklerine dair mesajlar verilir. Meselâ; Tamam, Besti, Yeter, Kifayet, Kız Tamam, Kız Yeter gibi isimler konulur. Erkek isimlerinin başına çok kere "gül" gelir. Gül Mehmet, Gül Ali gibi.

Borçalı Türklerinde bebek day duracağı zaman; "day dur dayın gelsin, çömçede payın gelsin" denir. O esnada çocuğun dayısı çocuğa hediye verir. Bu uygulama Doğu Anadolu'da da vardır. Bebeğe ad verme gibi uygulamalarda, baba tarafının etkinliği görülmektedir. Esasen bu gibi tespitler, irdelenilerek bazı önemli sosyolojik sonuçların çıkarılması mümkündür. Anaerkil, ataerkil gibi.

Dişi çıkan çocuğa “hedik” yapılır. Hedik; buğday, kargıdalı (mısır), lobiya, kozlepesi (ceviz içi), maş, (küçük taneli fasülye) ile yapılır. Hedikten konu komşuya pay verilir. Hedik gönderilmiş kap boş iade edilmez. Çocuğun çıkıp düşen dişi “halvet yer” e atılır. Bu esnada “ay sıçan inci dişimi sana verirem, balta dişini bana ver” denir. Çocuğun ilk saçını bir yaşında kırkılır (tırış edilir) o saç terazide çekilir tartılır. Ağırılığınca delleye (berbere) pul (para) verilir. Çocuğun ilk tırışı sağdan başlanarak yapılır

Borçalı yöresi Türklerinde “kirve” çok önemlidir. Kirve kutsal kabul edilir. Onun âdeta dokunulmazlığı vardır. Kirvelik kurumu nesilden nesile geçer. Kirvenin oğlu, onun oğlu o ailenin kirvesi sayılır. Ve kirve ile aynı itibarı görürler. Kirve olacak kimseye elçi gider “razılık” alır. Sonra konaklık (ziyafet) verir. Kirvenin damının üstünden geçme, içeriye toprak elense kıyamete kadar kirvenin sende hakkı kalır, diye bir inanç vardır. Kirveden kız alıp verilerek akrabalık yapılmaz. Kirvenin nesilden nesile geçen mirası bölününce atadan gelen kirveler arasında da bölünür. Bu hep devam eder ve o aile için başka kirve tutulmaz.

Uşağı olmayan kadına *maliki* (derman) yapılır. Kabak ve bal pişirilir; bu ve benzeri ilâçlara “Türke çara” denir. Ana adayının karnına belendir. O yakı iki gün orada kalır. Ayrıca *camış* gübresi pişirilir, gelin ona belendir. İçi ağır kadın deriye çekilir. Bir başka uygulamada da, petekli bal, darçın, gülümcan, zencefil, hil, nuheyl, ıslot (biber) dört adet yel ceviz el makinesinde çekilir. Bir kilo petekli bala karıştırılır. Gelin aç karnına bundan bir yemek kaşığı yer, sonra çörek yiyebilir. Geline kartol (patates), pirinç verilmez. Düzelir ise beline yakı sarılır. Karnına köpe yapılır, beli çekilir, tekrar beli çekilir. Üç yumurtanın sarısına alçı karıştırılır. Bir metrelik bir bezle yakı yapılır. Bu yakı üç gün belde kalır.

Çocuğu sürekli ölen anne, meyve ağacının dibine gider ve “ben hamı zatımı sana verirem sen de varını bana ver” der. Üç defa ağacın dibine “tu tu tu” der. Bu uygulama da görüldüğü üzere “ağaç”, “meyve ağacı”; ocak olarak algılanmıştır.

Karapapağlarda gelin “ellendirilir” bunun için gelinin başına bir *şiş* ve ekme dolandırılır. “Ayağın sayalı, başın devletli olsun, yedi oğlanla bir sofraya el uzatasın” denir. Sonra gelin sağ taraftan perdenin arkasından gerdeğe girer.

Gelin, kaynana ve kaynatası ile bir müddet konuşmaz. Bu bir hürmet ifadesidir. Geline ve çocuğuna dua edilirken “Allah gelinine ve çocuğuna başacan (başına deyin, başına kadar) versin hoşbaht eylesin, Allah hoşbaht eylesin, oğullu kızlı olsun, hoşbaht yaşasın. Allah rızkını bol eyle özüne can sağlığı ver” denir.

“Karapapaklarda eskiden evlenecek kız oğlanı, oğlan da kızı görmezdi. Baba-ana gözaltılıyarlardı (gözaltı yapıyorlardı) Büyüklerin sözünden çıkılmazdı. Şimdi evlilikte gençler karar veriyorlar. 18-22 yaşlarında evleniyorlar”. “Allah’ı aldatabilmem (yalan söyleyemem); kız istemeye gidince iki-üç ağsakal kişi bir toğlu (koç) götürür Allah’ın emri peygamberin şeraatinle senin kızını oğluna diliyirem” der. Kız babası da “o ki Allah yazıp kimse bozamaz, başına dönüm senin” der.

Karapapaklarda kız istemeye aç karnına gitmelidir. Ev sahibi konuklara “açmısınız” der. Görücüler de “Size bir teklifimiz var. Bize şirin bir söz söylemezseniz, ikramınızı yemeyiz” derler.

Türklerde erkekler 20-22, kızlar 18 yaşlarında evleniyorlardı. Hâlen her ailenin asgarî üç çocuğu olmaktadır. Özellikle Sovyet döneminde bir Türk ailesinin 10-12 çocuğu olabiliyordu. Ailesi felâkete uğramış bir genç, daima ebeveynlerin yanında yer alabilmektedir. Müslüman Türklerde alkol aileyi çürütememiştir. Hâlen Türklerle çok evlilik yapılmamaktadır. Gürcülere kız verilmemekte, ancak Gürcülerden kız alınabilmektedir. Bu arada ifade edildiğine göre Kafkasya’da İnguşlar ve Türkmenlere çok eşli evlilik hakkı verilmiştir. Eskiden Sunnî Türkler Şiî Türklerle kız alıp vermezler iken, şimdi bu tür evlilikler olmaktadır. Ayrıca, eskiden Ermeni ve Ruslardan nadiren kız alınırken şimdilerde hiç kız alınmamaktadır. “Haşa huzurdan bugün bir Ermeni bana selâm verdi” denilmektedir.

Karapapağlarda aile reisi eveceği kızının kanaatini sorar. Bu konuda baba, anneyi araya sokar. Kız kaçırma yoluyla evlilik vardır. Kan davası ise, çok nadir görülür. *Berdel* usulü evlenmeye Borçalı’da “al değişik” veya “iki başlı kohum” deniyor. İki kız kardeşi alan iki erkek kardeşe de çok sık rastlanılmaktadır.

Mahmut Hacı Halil aynı zamanda bir halk bilimcidir. Ondan da yöredeki halk kültürüne dair malûmat topladık; Gürcistan Türklerinde geline baba evinden çıkarken “ocak taşı” verilir. Gelin yeni evinde “ağır” olsun bereketi bol olsun diye Makedonya Türklerinde yeni geline,

ilk geldiği gün “ocak taşı” öptürülür. Bereketi celp etmesi için. Anadolu ve diğer bazı Türk yörelerinde gelinin cebine taş konur. Yeni evinde ağır olması, akli baba evinde kalmaması ve sık sık kaçıp eski evine gelmemesi için yapılır.

Borçalı'nın bazı Türk kesimlerinde gelin için kesilen kurban molla nezaret eder. Gelinin ayağının altında nelbeki (çay tabağı) kırılır. Gelinin başına *şirni* (şeker) dökülür. *Şirniye düğü* (buğday) katılır. Gelin eşikten içeri girince bir kapda kor hâlinde od (ateş) getirilir. Yanında demir *şiş* olur. Gelin od'un etrafında beş defa sağdan başlayarak üç defa dolaşır. Gelinin kucağına körpe oğlan uşağı konur. Ayrıca gelinin çorabının içine baba evinde pul (para) koyarlar. Bu parayı gelinin çorabını çıkaran alır. Gelinin atası evinde beline üç defa kırmızı lent (kurdele) bağlanıp açılır. Gelin sonra ere verilir. Gelin, bey evine gelince bey tüfeng atar. Bey şahında muhakkak “alma” olur. Beyin beyliği “bey şahı” kızın evine gidince biter, arkadaşları da onu dostça döverler. Bazı görevli arkadaşları da onu korurlar.

Düğüne aranmayan bir kimse sitem ederken “Ağ sakallınızı kara sakallınızı yığıp hâlvet oldunuz Allah mübarek etsin” (genç yaşlı kendi aranızda eyelendiniz...) der. Borçalı'da gelinin eşikten girmeden evvel tabağı *sındırması* (kırması) evdeki şer ve hatanın dağılması içindir. Geline su dağıttırılır zira suyun aydınlık olduğu inancı vardır.

“Toya gidende ayrı yoldan, toydan dönende ayrı yoldan gedilir”. “Bey tutulmuş (bağlanmış) ise, mollaya gidilir. Beyin anası, nişan paltarından cırar özü beyi baştan bağlıyar, gelini gelende açar böylece başkaları bağlayamaz.” inancı vardır. Karapapaklarda kız çıkmayan geline “üzü kara” denir. Onu geri gönderirler. Böyle gelinin saçı kesilir. Yenge ve gelin reddedilir. Babasının evine gönderirken eşeğe ters bindirilir.

Karapapaklarda eskiden kebin (nikâh) gizli kesilirdi. Nikâhsız (dinî nikâh olmadan) gelinin “yaptığı ekmek yiyilmez, verdiği su içilmezdi.” Nikâhın gizli kesilmesi, muhtemelen yapılması ihtimali olan büyüye mani olmak içindir. Burada nedense nikâh için kıyma veya kesilme tabirleri kullanılır. Bizce, üzerinde durulmalı, kelimenin batını anlamı irdelenmelidir. Nikâhsız kadının elinin değeceği şey haram sayılır. Zira, o cünüp insan ile eş tutulur. Eşi ile birleşmesi zina sayılır.

Hatta cünüpten de onun durumu daha ötedir. **Kırklanması** gerektiği inancı vardır.

Uşağı (çocuğu) gelini, atı, malı, davarı nazardan korumak için molladan nazar duası alınır. Dağdağan ağacı üç kulak (üçgen) biçiminde kesilir. Çocuğun sağ çiyine omuzuna dikilir. Büyükler sağa *nasihat görürler* (uygun bulurlar), ayrıca göy (mavi) gök boncuğu, gelinin omuzuna, yakasına dikilir. Atın sinesine ve geriyanına dağdağandan yapılmış üç kulak takılır. Bu ağacın üstü şişle yandırılır (yakılır). Ev diktirende de evin anlına at nalı çakılır.

“Nezar kesen” için, malın nazardan korunması maksadıyla nazar duası okunarak “tuz” yakılır. Nazardan kurtulması istenilen hayvanın anına nazardan hemen sonra yumurta vurularak kırılır. Tuz Türk halk inançlarında önemli bir motiftir. Binalarda ve beşiklere nazarlık yapılırken yumurta da nazarlığın içerisine konulur. Anadolu'nun bazı yörelerinde gelin eve getirilince evin duvarına yumurta vurularak kırılır.

Gelin evin eşiğinden içeriye girmeden ayağının kabağına (önüne) kurban kesilir. Eşikte ayağının altına bir çini kap konulur. Ayağı ile sındırması istenir. Gelin ayağı ile bastığı bu tabağı kırar. Gelin atasının evinden çıkınca ardı sıra su dökerler, bahtı aydın olsun diye; şeker serperler, yeni ocağında şirin olsun diye.

Gelin ayağına kurban kesmek, tabak kırmak, arkasından su serpmek, Anadolu'da da vardır. Kırılan tabakla çıkarılan sesin kötü ruhları, cinleri korkutup kaçıracağına inanılır. Nitekim, tahtaya vurulup “şeytan kulağına kurşun” denilmesi de, aynı inancın tezahürüdür. Anadolu'da evin kapısına bal sürülerek, gelinin tatlı dilli olması dilenilmiş olur.

Borçalı yöresi Türklerinde gelin arabadan düşende (inince) arabacılar hürmet (bahşiş) isterler. Yolda çocuklar arabanın kabağını (önünü) keserler. Güreşmek ister beyden veya görevlisinden elam, hediye alırlar.

Gelin bezedilince (süslenince) başını yengesi hazırlar. Kemerini erkek kardeşi takar. Bu esnada bir inek veya gebe verir. Gelini sandığına bir kasip balası (fakir çocuk) oturtulur. Onun kalkması için de ona bir hediye veya para verilir. Buna “kemer bağlamak” denilir. “Kazan açması”, oğlanın adamları kızın evinden gelenlere yemek verirler. Bu

esnada “kazanın kapağı açılmıyor” denilir. Kapah açılın diye pul hediye verilir.

Borçalı’da gelin eşine ismi ile hitap etmez. Kaynanasına hitaben evde konuşurken “oğlun” der. Eşi de ona, “Aykız” veya babasının ismi ile “Yusuf’un kızı” veya memleketinden hareketle “Ay Karlı” veya “Ay tembel” der. Bu hitap şeklinde kesinlikle aşağılama horlama yoktur. Bu doğal ve yaygın bir uygulamadır ve hiç yadırganmaz. Türk dünyasının her kesiminde bilhassa kırsal kesimde görülür. Anadolu’da bu uygulamaya “ses saklama” denir. Uygulamanın inanç derinliklerinde erkek çocukların nazardan korumak için pasaklı, fırtıklı gibi çirkin isimler koyarlar. Bu uygulama Borçalı yöresinde de var. Ayrı inancın başka bir tezahür biçimi olmalı.

Bey, sağdıç olarak tayin edeceği kimseye önceden bir hediye verir. Gelini kızın atası evine çağırınca, akrabaları da çağırıp yemek verir. Geline (kızlarına) hediye alır. Buna “ayak açma” denir. Gelini damadın akrabaları evine çağırıp ona hediye verir, onu yemeğe alırlar. Buna “toy görmesi” denir.

Şah muhakkak gece gitmeli, hükmen *Bey Şah*’ı gece götürülmeli; Şah, sağdıçın evinde bezenir. Taşınırken tezklere gaz yağı dökülerek şamdan yapılır. *Bey Şah*’ı sağlı-sollu olarak aydınlatılır. Bu meşaleler şahın önünde kara zurna eşliğinde götürülür. Neden buradaki zurna kara’dır? Neden kara zurna eşlik yapmaktadır? Zurnalar tasnif edilirken neden bir kısmı “kara” dır? Bize göre düğün içerisinde ince-derin bir sızı içeren mutluluktur. “Hem ağların hem giderim” sözünde bu sır açıklanmıştır. Evinden ayrılmak yeni bir dünyaya girmek âdeta parlak bir karanlıktır. Bu zurna açık havada çalınan gür sesli büyük zurnadır.

Aras Vadisi düğünlerinden tanıdığımız “*Bey Şah*” Kür boyu Türklerinde de yaşamaktadır. *Bey Şah* burada da dokuz dallı olmakta ve her ağaçtan yapılabilesine rağmen daha ziyade çam ağacından yapılır. Soyulan çam ağacından bazen dal sayısı 30’a kadar çıkabilir. *Bey Şahını* iki kişi taşır. *Bey Şah* sağdıçın evinde gece bezenir. Beyin adamları Şahı korurlar. Şahın dalından gençler bir elma uğurlasa (çalsa, kaçırrsa) bey o elmayı satın alır. Sağdıç subay (bekâr) olmalı. Bey sağdıçlık yapması için evli kimseyi çağırmaz.

Bize göre sağdıçın bekâr olması, kısır gecesi, kızlar gecesi gibi sadece bekârlara hasredilen gece ve günlerin eski inançlardaki “kişi

oğlu” kültü ile yakın ilgisi vardır. Zira, Altay Şamanizmde sadece evli kadınların katılabildiği toplantılar var. Bekârlar veya evlendikten sonraki kişi oğlunda kuvvelerce bir değişme mi oluyor? Acaba bu nişanlı, evli başı bağı, başı boş sahiplenme sahipsizlik kavramları ile mi ilgili?

Borçalı yöresi Türklerinde “honça” uygulaması vardır. Buna göre bir tepsinin içine kına ve kınanın üzerine mum konur. Bu tepside çeşitli tatlılar da olur. Ayrıca zinet (takı), kızıl (altın) olur. Bu tepsi ağacın olmadığı yerde *Bey Şah*ın yerini alır. Oğlan evinde kız evine gönderilir. Anadolu’da bunun büyük ölçüde benzeri “sini” olarak bilinir. Nişanlı kıza sini gelir. Hatta Erzurum yöresinde oyunu vardır. “Deli Kız Sinin Geliyor” diye karşılıklı manilerin okunuşu ile oynanılan bir oyundur.

Borçalı yöresi Türklerinde düğün merasiminin son gecesinde “kına bent” yapılır. Erkekler ayrı, kadınlar ayrı yerde olurlar. Erkeğin eline yenge kına yakar. Beyin (damadın) bir adamı kızın evinden bir koyun veya tavuk getirir, dostlar davet edilir. Beyin yemek meclisinde büyükler olmaz. Sofrada bey elini çöreğe (ekmeğe) uzatmadan kimse elini ekmeğe uzatmaz. Uzatana çerme verilir. Çerme, verilen ceza olup cezalıya çok yemek yedirme veya onu aç bırakma şeklinde olur. Kına yakılınca “iki ay sonra vaht (vakit) kesirem (vadediyorum) iki ay sonra bir de yahıram (tekrar yakacağım)” denir. Bu bir nevi adaktır.

Aras vadisinde “yetim”den sağdıç veya soldıç olmaz. Bu konu da bizce çok önemlidir. Uluğ Türkistan’ın güneyinde yağmur duası için hazırlanan çocuk bilhassa kız çocuk yetim olmalıdır. Buna “fakirek” denir. Birçok yerde fala bakılma veya define aranmasında analı babalı olma veya olmama kuralı aranır. Yetim kişi sahipsiz kişidir. Sahiplenilmeye uygun kişidir. Halk inançlarında yetimin özel bir konumu vardır. Türklerde kişiöğlü âdeta doğuştan beydir veya onun kişiliğindeki kuvvede bir beylik vardır. Evlendiği zaman bu beylik unsuru açığa, gün ışığına çıkar. Onun yeni bir ocağı ateşlemesi onun beyliğinin başlamasıdır. Yeni binalara çatı safhasında bayrak asılması, düğün bayrağı, bu anlamda o beyin kendi ocağında egemenliğidir. Bunun için damat “Bey”dir. Bey, beylik zenginlik ise, yetimden sağdıç veya soldıç olmayışı da doğaldır.

Kız evine geldiği akşam gelin, bey ile oynatılır. Gelinin başında kırmızı sarp olur. Gelinin yüzünü kimse görmez. Gelinin elinden tutarak

oğlanların oynamaları uygun değildir. Bu gece bey kesinlikle gülmeyip kesinlikle ciddi olmalıdır. Bey güldürülmeye çalışılır, gülen beye *çerme* verilir. Gülmenin ceremesini çeker. Eğlencede erkekler kadın veya polis kılığına sokulur bezenilir. Buna "keçebörd" denir. Bu gece oğlanın anası da oynatılır. Kız evi bir yıl kızının evine gitmez; kız da bir yıl atasının evine gitmez. Kız atası kızının toyunda oynamaz.

Borçalı Türk evlerinde "yaşamak" olur. Gelin yaşamaklanır, kaynanası ve kayın babasının yanında danışmaz (konuşmaz) yemez, içmez, onların adını çekmez (söylemez). Erkek, atasının yanında uşağın adını çekmez. *Yaşamak*, hörmət demektir. Gelin ile oğlanın anası arasında perde vardır. Gelin, kaynanası kaynatasının, dediğine cevap kaytarmaz (cevap vermez), cevap ayıptır. *Yaşamak* olunca cevap verememiş olur.

Doğum ve evlilikten sonra hayatın son safhası olan ölüm konusunda bazı tespitlerimiz oldu. Bölgedeki inanca göre ölecek kimse rüyasında bir kara kuşun kendisini alıp götürdüğünü görür. Bu tespite göre ölüm meleği karadır veya bazı kimseler için böyledir. "Ölüm teri", ölümden evvelki ter olup bir çok kişi bu tere şahit olmuştur. "Dualı adam", ulu kişiden vergili adam demektir. Bu tür rüyalar dualı adamlara anlatılıp onlardan yorum istenir.

Urfu (ruhu) kimse göremez. Bir Allah bilir. Ruh ağızdan, burundan çıkar, çünkü nefes oradan alınır. Azrail başının üzerini keser; can, ruh ayağından itibaren çıkmaya başlar."

"Karapapağlarda "dili ağız eylemek" başsağlığı dilemek demektir. Örnekler "ahının hayır olsun, oğlun kızın sağ olun", "Allah seni yarı yolda koymasın" denir. Yemin ederken de, "Allah hakkı", "Allah adı hakkı", "balaların başı için", "Kur'an hakkı" denir.

Cuma akşamları, dua edilir. "Cümle âleme içinde de benim balalarım" denir. Yemek yapılır. Bunları çoluk çocuk yer. "Bu gece ölümler gelir, onların burnuna yemek kokusu gitsin" inancı vardır.

"Ardoy" deyirler bir şey var. Köhne vakitte bir Süleyman Ağa vardı. Şer vakti değirmene un götürür mezarlıktan geçende aklından ardoy geçir, korur. Şeyhoğlu Bayram bundan birini tutup, (geç gel) deyende tez gelirmiş tez gel deyende geç gelirmiş. Buna hamur yoğurttturuyorlarmış, kurtulmuyormuş (çok bereketli imiş bitip tükenmiyormuş) Kız-gelin yığışır suya gider. Hamısı özünü suya verir.

Kızlara "ben de (yıkanım)" deyir, paltarını çıkarırlar. Paltarında iğne varıymış, Onu o iğne tuturmuş iğne çıkanda suya girir kayıp olur.

Karapapağlarda hal karısından korunmak için, *hal karısı* tutmuş olan kimsenin bir eşyası, korunması istenilen kadına götürülür. Kanaatimizce *hal karısını* tutan kadın hal karısından bir kuvvet almış oluyor. Bu kuvvet eşyalarına sirayet ediyor. Bu eşyaları yanında bulunduran ve korunmak isteyen kadın, hal karısına karşı bu eşyayı referans veya karşı güç olarak kullanabiliyor.

Karapapah halk inançlarında insan kılığına giren iyelerin olduğuna da inanılır. Bu iyeye, "ruh" diyenler de vardır. Hüseyin Ağa Sarı Dere mevkiinde çayda, suyun kenarında bir uşağı oynuyorken görüyor. Çocuğun elinden tutunca insan evlâdı olmadığını anlayıp korkup kaçıyor.

Gürcistan'da Müslüman halk Anadolu ve Azerbaycan'da olduğu gibi rüyasında ölmüş bir yakınını görür ise, onun ruhu için hayır işler. Bölgede ölüsü olan 40 gün yasin okutulur. 41 yasinden sonra bunlar mevtanın ruhuna bağışlanır. Mevtanın ölümünün 51. günü duası okunur. Toplanmak gerekmez 52. gün "et kemikten ayrılır, mevta acı çekmesin" diye duası yapılır. Cemaatin ardından ölünün atının kendiliğinden kabristana gittiği görülmüştür. Cenaze kabire konulurken tabut üç defa yukarı kaldırılıp indirilir.

Gürcistan Müslümanlarının, Türk bölgesinde Türk TV. kanalları seyredilmeye başlamadan evvel, Türkiye'de yaşanan dinî hayata dair hiç malûmatları yokmuş, Türkiye'de din adamları mollalarının olabileceğini dâhi düşünemiyorlarmış. Geçmişte Türkiye aleyhinde çok yoğun bir propaganda yapılmış.

Kadınların düşen, dökülen saçları uygun bir yer kazılarak yere bastırılır (gömülür) veyahut böyle saçlar bir şeye bükülür (sarılır) ve duvarın taşlığına (oyuğuna) konulur. Saç ulu orta yerde taranmaz. Dökülen saçların (cadı kün) (cadı yer) (cadı) gibi büyü yapanların eline geçip büyü yapmasından çekinilir. Anlatılan bir hikâyeye göre büyücü kadın büyü yapacağı kadının saç kılını, âşık olan zattan ister. O da saç bulamayınca bir *camuşun* derisinden büyücüye kıl getirir. Büyücü büyüsünü bu kıla yapınca hayvanın derisi sürünerek-âşık olan adamın evine gelir.

Şer karışan tırnağına cadı yazıp büyü yaparlar ki çok mahsurlu görülür. Kesilen tırnak gündüz kesilmeli. "Gece tırnak kesenin kül başına" denir. Tırnak yakılır, daha ziyade gömülür. Tırnak kesildikten sonra el muhakkak yuyulmalı (yıkamalı), el yıkanmaz ise, o elle tutulan yiyecek içecek haramdır. O tırnağı kesen bıçakda haram kabul edilir.

Borçalı bölgesinde halkın saygı ile ziyaretinde bulunduğu birçok ulu mezar vardır. Müslüman Türk halk bunların etrafında Türk dünyasının birçok yerinde olduğu gibi bazı inançlar geliştirmiştir. Tespitlerimizin arasına bu konuları da aldık.

Hacı Mehmet Efendi, Kazak'da Aslanbeyli köyünde (İnce Deresi) dir. Buraya halk her zaman ve daha ziyade Cuma günleri ziyarete gelir. Burası Nakşi Piri olarak bilinir. Burada kurban kesilir. Sadaka paylanır. Kabir taşı öpülür. Türbenin yanında camiî vardır. Burada gece kalındığı da olur. Seyit Nigari'nin burada gazelleri okunur. Meyhaneler geçilir. "Nigari semahları" yaşanır. Türbenin onarımı yapılır. Burası devlet koruması altındadır.

Borçalı Karapapağ Türklerinde, adak sahibi kimse, adağını pire veya seyide getirince adağı alan kimse alıp kabullendikten sonra tekrar geriye vererek "bunu filâncaya ver onun durumu daha uygun fakirdir. İnşallah Allah adağını kabul etmiştir" diyerek adak sahibine yön verir. Borçalı Türklerinde pir ziyaretine giden kimse yol boyunda bildiği ayetleri okur ve "Allah Allah Allah" diyerek gider. Bir köyden başka köye pir ziyaretine okuyarak giden şahıs yolun nasıl bittiğini fark etmez. Pire gidilirken Allah adının ağızdan düşürülmemiş olması bize göre, pirdeki hikmetin de Allah'dan kaynaklandığına inanmanın bir tezahürüdür.

Borçalı'da pir delisi tanımı ile halk aşığı kastediliyor. Bunlara halk bir niyet tutarak gelir. Birisi test yapmak için bunlara gelirken niyetini değiştirir. Bunlar o şahsın zihniyetini sezgi yolu ile anlayabilirler, inancı vardır. Bunlar kızgın *peçin* (ocağın) üzerine oturabilirler. Nesip Baba (Deli Nesip) Borçalı'nın Keşeli köyünden yel dağı (yel ocağı) Kazak'ın Kepenekçi köyündendir. Ziyarete gelenler, yolun ağzına nezir koyarlar. Ocağın yel hastalığına şifalı olduğuna inanılır. Buradaki (adak taşı) nın altına para konulur. Bunları fakirler alırlar. Niyet edenler bu parayı alıp niyetlerinde kullanırlar. Bu uygulama şekli özel inanç gizleri saklar.

Erbil'de niyetli anne "çocuğum olsun, onun için konuşmadan dileneceğim" şeklinde, Anadolu'da çocuğu yaşamayan anne "kırk kapıdan kırk yama toplayıp kundak bezi yapacağım", diye, Ankara'da Hacı Bayram'da adak şekerinden alan kimseler kendi adakları için şeker adarlar.

Şeyh Senan Dağı, Tiflis'de kutsal bir dağdır. Efsanesi meşhurdur. Hristiyan kızına âşık olan bir Türk dervişin şeyhinden beddua alışı ve sonra nadim olup şeyhinin affına uğrayışını anlatır. Biz bu menkıbeyi Erbil'de de dinlemiş ve yayımlamıştık. Uzaktan gelip geçenler bu dağa "baş indirirler" "onu selâmlarlar". "Sarı Gelin" türküsü bu dağla ilgilidir. Ulu kabirlerin uzaktan da olsa selâmlandıklarını İran ve Türkiye'den de biliyoruz. Ulu dağlara mevsiminde ziyaret için gidildiği zaman bu dağlara yalın ayak tırmanıldığı inancı Türkiye'de de vardır.

Keşeli köyünde Türk mezarlıklarına gittik. Halk inançlarına dair maalesef bir tespit yapamadık. Bunlar Müslüman Türk mezarlıkları idi. Türk dünyasında Aşkabat gibi yerlerde Müslüman ve Hristiyan mezarlarını bir arada gördük. Mimaride etkilenme vardı. İfadeye göre "Şah Abbas" bir bina diktirmiş (yaptırmış); bir odası camiî, diğer odası kilise imiş. Böylesi bir yeri Gürcü kralı 4. Davut da yaptırmış; bu kralın annesi Kıpçak Türklerinden olup, onun döneminde Müslümanlık korunmuş. Müslümanların yaşadıkları yerlerde domuz beslenmesi yasaklanmış".

Bölgede birçoğu av hayvanı olan zengin bir kuş varlığı mevcuttur. Bunlar; vırgavul 1-1,5 kilo eti olur. Eti çok lezzetli ve tatlıdır. Yağda soğanla kızartılarak hazırlanır. Pilâv üstüne konur. Bu kuş Anadolu'da sülün olarak bilinir. Keklik, bıldırcın, güvercin (Müslüman Türk halk tarafından pek vurulmaz. Gürcüler avlar ve etini yerler) ördek, gu kuşu Anadolu'da kuğu kuşu olarak da bilinir; Sultan tavuğu bataklık yerlerin su kuşlarından. Kara bataklık, yaban kazı kara kaz olarak da bilinir. İsmindeki kara, haşin, vahşi anlamına gelen karadan gelmektedir. Yörede ayrıca tavşan, gavan (yabanî domuz) oldukça yoğundur.

Karapapağ Türklerinde halk takvimi de oldukça gelişmiştir. Ünlü bir ifadeye göre "eser Gence biter yonca, eser Tiflis eyler müflis"; rüzgârın Gence veya Tiflis yönünde esmesi halk tarafından denenmiş ve manalandırılmıştır.

Bölge Türklerinde okçuluk (avcılık) çok gelişmiştir. Kara, hava, su her türlü avcılık yapılmaktadır. Bilhassa balıkçılık çok yaygındır. Köyden Ever İslâmoğlu ünlü bir avcıdır. Kür'ün en kıymetli balığı göygavıdır. Göygavıt, kış ve sonbahar aylarında tutulan kılçıklı bir balıktır. En ağır bir kilo gelir. Bu balığın haşlaması ve soğutması güzel olur. On litre suya bir kilo tuz konur. Su kaynayınca içerisine beş kilo balık dökülür. Temizlenmiş balıklar pişince suyun yüzüne çıkarlar.

Bölgede Anadolu'da olduğu gibi meral (maral) pek vurulmaz inancı vardır. Maral avına gidenler onların çiftleşme zamanında nara atacıklarını bildiği için nara sesini takip ederler. Marallar çiftleşme zamanı rakip erkek maralla dövüşür ve bu düello %50 ölümlerle biter. Yenilenin sürüsü yenenin sürüsüne katılır. Yenilen yalnızlığa terk edilir, o yıl artık aşk dövüşü olmaz. Maral boynuzunun nazara iyi geldiği inancı burada da vardır.

Borçalı yöresinin diğer balıklarından birisi de *kızıl balıktır*; 10-12 kilo kadar olabilen bu balık kılçıksızdır. Az rastlanır, yağda, unda kızartılarak hazırlanır. *Şah mahi* (şamayı) 300-400 gramlık bir balıktır. Haşlama, kızartma veya kurutması olur; kılçıklıdır. *Murza* kılçıklı bir balıktır; 400-500 gr kadar olur. Kızartma ve soğutması yapılır. *Akçalı* (pullu balık) bu balığın Anadolu'da Kars yöresindeki ismi sazandır. Kelimenin aslı Rusça *sozan*'dan gelmekte olup, ifade edildiğine göre manası kamış, saz yiyen demektir. *Laho*, diğer ismi yayın balığıdır. Buna *naha* da denir. Kars'taki isim *lokkadır*. *Çanar* (bıçlı balık) bıyıklı olan bu balığın on kiloya kadar çıkanları vardır. Turna balığı pulusuz dişli bir balıktır. 20-25 kilo kadar olur. Şimdilerde pek çıkmamaktadır. *Çopak* balığı, bir kilo kadar olur. Kılşıklı, yassı bir balıktır. *Pullu*. Kurutulur ve kızartılarak tüketilir. *Sudak*, kılçıksız bir balıktır.

Karapapağ Türklerinde üzerine kar, yağmur yağmış koyunun sırtına süpürge vurulmaz. Bereketi kaçar. "Bereketi olan yere süpürge çekilmez. Ev süpürgesi ile koyunun sırtı şer karışan vakitten sonra süpürülmez. Avrat ile kişi ayak-baş yatmaz (birinin başı diğerinin ayağına gelecek tarzda yatmazlar). Arabaya süpürge konulmaz. İki er (erkek) ayak baş yatabilir.

Karapapağlarda yağmur yağmaz, havalar kurak gider ise yağmurun yağması için kurban kesilir, *godu-godu* gezdirilir.

Borçalı'daki yağmur duası Kars yöresinde yapılan ile tamamen aynıdır;

"Godu godu'yu gördünmü
Godu godu'ya selâm verdinmi
Godu burdan geçende
Kırmızı don giydinmi
Yağ yağ yağmur"
Ayrıcı: "gün baba gün çık
Kızıl atı bin çık
Keçeli kızı burda koy
Saçlı kızı al çık."

Borçalı'da dolu yağdığı zaman durması için ezan çekilir (ezan okunur). Mahsul alınca adağı olanlar nezir verip kurban keserler. Keşeli köyü Sünnî olduğu için Muharremlik ayında Şîî inançlı Müslümanlarda olduğu gibi çok özel uygulamalar olmaz. Ancak, bu ayda Sünnîlerde de toy düğün eğlence yapılmaz.

Nevruz ayında nevruz pilâvı, baca baca gibi uygulama ve diğer uygulamalar daha ziyade Şîî inançlı Müslüman Türkler arasında yapılır. Sünnî köylerde kurban bayramı daha coşkulu kutlanır. *Kavut* hazırlama ise hıdrellezde yapılır.

Holabel bir bereket, bolluk, işlerde kolaylık dilemek duasıdır.
"Holabel holabel
Kılıç keser
Hop dön dürer
Hanım bize yağlı gönderer
Elinde boydan gelin
Seni gördüm çayda gelin
Holabel holabel
Katan baştan gelir
Zincir kaşdan gelir
Holabel çekmeyenin
Bacısı oynaşdan gelir
Horabel horabel.

Karapapaklarda genel olarak tırnak tutulmaz (saklanmaz); yere bastırılır (gömülür) saç da yere bastırılır. Saç yakılmaz. "Yakanın ığbalı (ikbali) yanar" inancı vardır. Sünnetin kesilmiş evin yukarısına, damına atılır.

Karapapak Türklerine göre; dünya kızıl öküzün üstünde durur. "Yer terpenende öküz boynuzluyor". (Zelzeleye kızıl öküzün boynuzunu oynatması yol açıyor). Göy kuşağı (gök kuşağı) nın altından geçilmez, geçmek isteyen o vurur. Ölen şahsın canı ağzından çıkar, tamahkâr adam geç ve zor can verir. Ölen herkesin canı cennete gider. Narahat ölü (rahatsız ölü) hortlayabilir. Hortlamasını önlemek için ruhu için helva çalınır (kavrulur), kurban kesilir, hayrat verilir. Evin dört tarafı efsunlanır. Ölecek kişinin yakınları da öleceklerini anlayabilecekleri tarzda rüyalar görürler. Meselâ, evinin bir tarafını rüyada uçmuş olarak gören kadının eşi ölmüştür.

Ay tutulunca kurtulması için Allah'a yalvarılır, kazanın dibi dövülerek gürültü yapılır. "Yeni doğmuş ay görülünce yönler aya çevrilir, şükür Allah ay tazedir, denir; salâvat getirilir".

Yemin edilirken diğer tespitlerimizde görüldüğü gibi, suyun ve ayın hakkı için yemin edilebildiği gibi, "bu ağ (ak) yol hakkı" tarzındaki "ak" dikkat çekicidir. Zira "kara yol" gidişi olup dönüşü olmayan yas yoludur. Ayrıca, "bu suyun akarı hakkı, ant olsun bu suyun aydınlığına" tarzındaki antlarda suyun akması ve durgun olması önem arz etmektedir. "Aktar su pislik tutmaz". "Durgun su tekin değildir". "Suyun durgun akanı adının yere bakanı". "Su cennet didarın görmüştür". Keza suyun aydınlığına ant içilmesindeki aydınlık da önemlidir. Rüyada su görmek aydınlıktır. Yolcunun ardından su serpmek, yolunun aydın olmasını sağlar, inancı vardır.

"Nevruzda, ahır çarşembe günü herkes evinde olmalı. *Gırakda* (kenarda, dışarda) heç ne (hiçbir şey) olmamalı, kalmamalı, komşuda bir şey bırakılmamalı, borcunu, alacağını ödemelisin üç gün sonra evde yahşi (güzel) sufre düzeltiriz (hazırlarız) kimin üzerinde ne iş var ise, evine gidilir. Ona nevruzluk aparılar götürülür. Hayır işe, taze (yeni) kız alıp vermeye, elçiliye bu dönemde gidilir. Kurban ve Ramazan bayramlarında bayram namazından sonra mezarlığa gidilir, ölüler ziyaret edilir". Nevruzda "bıçak kesmeyen şeyler"den sütlâç pişirilir.

Pilâv ve sütlâç bıçak işlemeyen yiyeceklerdir. *Cevan* uşaklar (genç çocuklar) kapı kapı gezer birbirine pay verirler.

Karapapaklarda "hal apardı" inanç vardır. Uşağ üstü olanda, uşağa yatanda doğum vakti gelen avradı hal basar. Korunmak için; sarımsak, soğan avradın anlına çekerler (koyarlar) yatağının etrafı dört tarafından ilgili suresi okunarak dönülür. Demir döver, ses ederler. Dövme işi sağdan dönmeye başlanılarak yapılır. "Al avradı" "Al karısı" inancı bütün Türk dünyasında yaygındır. Anadolu ve Uluğ Türkistan'da da sarımsak, soğan ve demirin koruyucu gücünden yararlanılır. "Ses etme" uygulaması *kara iyiler* sesten rahatsız oldukları için kullanılır.

"Başına herrenmek" bir yalvarış, yakarış biçimidir. Başına dolayıp (dolaştırıp) nezir-sadaka gibi şeyleri verme biçimidir. "Başına dönmek" sana gelen gada-belâ bana gelsin, demektir. Borçalı yöresi Türklerinin ecel vakti konusundaki inancı, "Yukarıki kişi bilir" şeklindedir. Yukarıki kişiden kastedilen Allah'dır. "Kimin vakti olsa o bilir" şeklinde ifade edilmektedir.

Karapapaklardaki yemin şekline dair evvelce tespitlerimiz olmuştu. Bu defa onları teyit edip zenginleştirdik. Meselâ, "o günün ışığı hakkı", "ayın nuru hakkı", "ayın nuruna and olsun" denir. Ay kutsaldır. Gece eline *ahtaba* (ibrik) alıp us üstü gidenler (tuvaletle gidince) kişi aya karşı durmaz (aya dönülmez) teze ay çıkanda Muhammed peygamberin adına üç defa salâvat getirilir, yüzüne çevrilir, dolanmamız namına (geçimimizin sağlanması için) yağış istenir, dua edilir.

Karapapak bedduaları onların dini nasıl anladıkları ve anlattıklarını takip itibarıyla önemlidir. "Zülfükâra rast gelesen", "Kur'an sana ganim olsun", "göze görünmez (Allah) sana kısmet versin baht vermesin", "sen de oğul uşağlıların cergesine (katarına) garışma", "yer hakkı", "göy hakkı", "ulduz (yıldız) hakkı", "toprak hakkı", "toprağa and olsun". Karapapaklarda dut ve ceviz ağaçları ocak sayılır. "Dut hakkı", "ceviz hakkı", "bereket hakkı", "ocak hakkı" yemin şekilleridir. Biz birçok yerde melekler ve cinler için görülmeyen tabiri kullanıldığını görmüş iken, inanç sisteminin en tepesindeki güç için "görünmeyen" denilmesi bizim için ilginç olmuştur. Ayrıca yer ve gök iyelerine and içilir.

KAYNAKÇA

- Akpınar, Yavuz. (İstanbul,1994). "Nügari Mir Hamza", Azeri Edebiyatı Araştırmaları s. 465-467.
- Aslan, Ensar. (Ankara:1995). Çıldır Aşık Şenlik, Hayatı, Şiirleri ve Hikayeleri.
- Aydoğ, Orhan. (Malatya,1998). Karapapklar (Seminerler Çalışması) İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Tarih Eğitim Bölümü.
- Azeroğlu. (Bakü, Basım tarihi belirtilmemiş). Muhteşem Azerbaycan Tarihi.
- Bırakılış, Hususi. (Bakü: 1996). Borçalı Folkloru- Azerbaycan Folklor Antolojisi II.
- Caferoğlu, Ahmet. (Ankara: 1983). Türk Kavimleri.
- Çıldır Aşık Sempozyumu, (Ankara: 2000)
- Çobanlı M. Mededoğlu. (Bakü 1994). Çağdaş Borçalı Edebi Mektebi.
- Dr. Muharrem Yıldız, (Konya: 2000). Dünü Bugünü ve Yarınıyla Kafkasya'da Sosyo Kültürel Hayat. (Yayınlanmamış doktora tezi) s.2000.
- Dündar, Selahattin-Çetinkaya, Haydar. (Ankara, 2002). Terekemeler (Karapapklar).
- Ergun, Metin. (Güz 1997). Karakalpak Aşık Tarzı Şiir Geleneği Üzerine Araştırmalar, Milli Folklor, S.35 s. 10-16.
- Hacılar, Valah. Borçalı Mehralı Bey Tarihi Hekiketlerde, (Tiflis, 2001). Karapapah Mehreli Bey, (Tiflis, 1996). Azerbaycan Folklor Ananeleri (Gürcistandaki Türk Dili Folklor Örnekleri Esasında), (Tiflis 1992). Nersenin Ocağı, (Tiflis 2000). Kendim Leçbeddindi Özüm İbrahim, (Tiflis 1999). Folklorumuzun Ufukları,(Azerbaycan Gürcü Folklor Elakalan Tarihinden), (Bakü: 1991).
- Hacıyev, Valeh. (Baku, 1996). Azerbaycan Folklor Antolokiyası II, Borçalı Folkloru.
- Hekimov, Mursel. (Baku, 1997). Oğuz Terekeme Halk Merasimleri.
- Kalafat, Yaşar. (Ağustos 2001). "Etnik Sosyoloji Açısından Kars ve Kafkasya" Türk Dünyası Araştırmaları, s.133 s.129-153; Güney Kafkasya Sosyol Antropoloji Araştırmaları, (Ankara: 2000). s.188-198.
- Kalafat, Yaşar. (Ağustos 2001). "Gürcistan Kültüründen Manzaralar" Yeni Düşünce, 3-9 S. 2001/31 s. 26-30.
- Kalafat, Yaşar. (Ankara: 2002) "Karapapah Türklerinde Halk İnançları" Balkanlardan Uluğ Türkistan'a Türk Halk İnançları I; Güney Kafkasya, (Ankara: 2000) s.188-198. Gürcistan'da Türk Havası Soluduk, Yeni Düşünce, s. 24-30 (Ağustos 2001), 5.34 s. 38-43.
- Kalafat, Yaşar. (Muğla 2001). "Güney Azerbaycan'da Az Bilinen Bir Türkistan" Uluslararası Türkistan Halk Kültürü Sempozyumu, s.109-121.
- Kırzioğlu, M. Fahreddin. (Erzurum 1972). Dede Korkut Oğuznameleri Işığında Karapapahlar Borçalı-Kazak Uruğu'nun Kür-Aras Boylarındaki 1800 Yılına Bir Bakış-Tarih Etnoloji ve Dil Araştırmaları.
- Kırzioğlu, M. Fahreddin. (Ankara:1995).Khazarlar'ın Borçalı ve Kazak Boylarından Oluşan Karapapah'lar da Çağımızın da İnsan Heykeli Kabirtaş Yapma Geleneği.
- Memmedi, Zemin. (Bakü,1996). (Korpektor), Garaçöp.
- Memmodova, Feride. "On Historical Geography of Caucasian Albina, Armevia and the Albanian Ethnos", History of the Caucasus, tha Scientific Public Almanac, s.10.

- Mursel Hekimov, Pedor Yusufin Meselli-Meseleleri, (Baku: 2000). Azerbaycan Halk Destanları Efsane Esatır ve Nağul Deyimleri, (Bakü: 1999). Oğuz Terekeme Halk Merasimleri ve Meydan Tamaşaları, (Bakü 1997). Düşünce Profesör Mursel Hekimov-70, (1929 Mayıs 1999).
- Özsoy, İsmail. (Kaynak: 1997). Dağıstan'ın Sosyoekonomik Tarihi. s.54.
- Sarvan, Mehmet. (Bakü: 1998). Ulu Borçalı.
- Yegane, İsa. (Nogadey:1990). Karapapahların Tarih ve Kültürüne Bir Bakış.